

MUROD MUHAMMAD DO‘STNING «LOLAZOR» ROMANIDA NIQOB OBRAZI VA SOXTALIK POETIKASI

Mansurjonova Gulbahor Muhammad Sobir qizi

Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti,

E-mail: mansurjonovagulbahor08@gmail.com

Tel.: +998 99 804 08 62

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23556957>

Annotatsiya: Tezisdagi «Lolazor» romanidagi niqob obrazi asosida soxtalikning so‘z, shaxs, ramz va voqelik darajalaridagi ifodasi tahlil qilinadi, uni darsda o‘rganish yo‘li taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: niqob, soxtalik, kinoya, ramz, kapalak, qo‘shib yozish, simulyakr, badiiy detal

Аннотация: В тезисах на основе образа маски в романе «Лолазор» анализируется фальшь на уровне слова, личности, символа и реальности; предложен способ изучения на уроке.

Ключевые слова: маска, фальшь, ирония, символ, бабочка, приписки, симулякр, художественная деталь

Abstract: The paper analyses falsity in the novel Lolazor through the image of the mask at the levels of word, person, symbol and reality, and proposes a way to teach it.

Keywords: mask, falsity, irony, symbol, butterfly, falsified reports, simulacrum, artistic detail

Murod Muhammad Do‘stning «Lolazor» romani turg‘unlik davri hayotini tasvirlar ekan, uning markaziy muammolaridan biri haqiqat bilan uning soxta ko‘rinishi o‘rtasidagi tafovutdir. B. Shukurova Muhammad Do‘st nasrini kinoyaning o‘ziga xos ko‘rinishlari uchraydigan asarlar qatorida tilga oladi [3]. Bizningcha, romandagi kinoyaning manbai ko‘p hollarda soxtalikdir: qahramonlar o‘zlarini, so‘zlarini va hatto mehnat natijalarini boshqacha qilib ko‘rsatadi. Tezisdagi roman matnida takrorlanuvchi niqob obrazi asosida soxtalikning badiiy ifoda shakllari ko‘rib chiqiladi.

Tahlilda ikki nazariy tushunchaga tayanildi. Sotsiolog E. Gofman kundalik hayotdagi inson xatti-harakatini teatrqa qiyoslaydi: odam boshqalar ko‘z o‘ngida, «old sahna»da muayyan rolni ijro etadi, uning haqiqiy holati esa «orqa sahna»da qoladi [4]. Faylasuf J. Bodriyyar esa belgi voqelikni aks ettirishdan to‘xtab, uning o‘rnini egallab olgan holatni simulyakr deb ataydi [5]. Bu ikki tushuncha «Lolazor»dagi soxtalik shakllarini tasniflashga yordam beradi. Roman matnida «niqob» so‘zi uch epizodda qo‘llangan va har safar biror haqiqatni yashirish vazifasini bajaradi.

Birinchi shakl – so‘z niqobi. Qissanavis Saidqul Mardonov yozuvchilik mehnatining maqsadi haqida mulohaza yuritib, yurtni obod, odamlarni halol ko‘rish istagi haqidagi umumiy gaplarni «uchiga chiqqan muttaha kishilar»dan ham eshitganini aytadi: «Bunday jo‘yali va toza so‘zlar ular uchun niqobday bir narsa edi, niqob bo‘lganda ham – aslo yechilmaydigani» [1, 81-b.]. Bu e’tirof romandagi rasmiy nutqning ko‘p ko‘rinishlari uchun kalit vazifasini o‘taydi. Masalan, Yaxshiboyev gazetalar tili buzilganidan shikoyat qilgach, Oshning ko‘rsatmasi bilan bir oy davomida gazeta sahifalaridan «lutfu fasohat chak-chak tomadigan bo‘ldi: qayga qarama – maqol; qayga qarama – matal» [1, 109-b.]. Ammo oradan ko‘p o‘tmay «o‘sha eski gaplar» sahifalarga qaytib keladi [1, 110-

b.]. Nutq madaniyati uchun kurash ham haqiqiy o‘zgarish emas, vaqtinchalik sahna bezagi bo‘lib chiqadi.

Ikkinchi shakl – shaxsning o‘zi yasagan niqob. Muhsina Orifiyning urush haqidagi hikoyalarini fosh qiladi: u frontga «bor-yo‘g‘i uch marta» borgan, ikki marta agitteatr bilan, bir marta olmaoqi ortilgan eshelonni kuzatib, yo‘lda bombardimon bo‘lgani esa rostmi yoki «o‘zi to‘qiganmi», noma‘lum [1, 369-b.]. Soxta qahramonlik Gofman ta’riflagan «old sahna» rolining aniq namunasidir. Vaqt o‘tib Muhsinaning o‘zi ham niqob ortida qoladi. Yoshlikdagi samimiy so‘zlari haqida qissanavis shunday yozadi: «Bu so‘zlar uning o‘ziniki edi, yodaki so‘zlar keyinroq keldi. Keldiyu gulday ayolning yuziga niqob bo‘lib yopishdiki, sidirib tashlamoqning chorasi topilmadi» [1, 383-b.]. Keyingi sahifada Yaxshiboyev o‘zlarini «bugungi riyokor chol bilan shang‘i yosuman» deb ataydi [1, 384-b.]. Demak, niqob faqat boshqalarni aldash vositasi emas, vaqt o‘tib shaxsning asl qiyofasini almashtirib yuboradigan kuchdir.

Uchinchi shakl romanning eng nozik ramzlaridan biri – kapalakda mujassam. Yaxshiboyev Muhsina bilan ilk uchrashuvda uning ko‘ylagidagi ko‘k ipak kapalakni maqtaydi. Qiz esa negadir quvonib javob beradi: «Kapalak emas bu, Nazar aka, bu – niqob, maska». Ma‘lum bo‘lishicha, uning bittayu bitta ko‘ylagi yoqasini kuya yegan, teshikni berkitish uchun kapalak tikilgan [1, 369-b.]. Teshik ustidagi chiroyli kapalak – soxtalikning eng begunoh, hatto ta’sirli ko‘rinishi: urushdan keyingi qashshoqlik go‘zallik bilan yashiriladi. R. Qo‘chqor bu detalni romanning keyingi voqealari bilan bog‘lab, «kuyik o‘rniga go‘balak qo‘ndirish» haqida yozadi va ipak kapalakning Yaxshiboyev boshi uzra aylanuvchi «rangsiz arvoq kapalak»ka aylanishini qayd etadi [2, 557-b.]. Shu tariqa kichik maishiy detal butun romanning soxtalik poetikasini o‘zida jamlaydi.

Soxtalik romanda ijod sohasida ham uchraydi va u yerda iqtisodiy munosabat shaklini oladi. Yaxshiboyev Taqirbosh va Chorshanbiyevga bir voqeani hikoya qiladi: tahririyat avval «spisat» qilingan qo‘lyozmasini ikkinchi marta muhokama qilib, «avtor bu gal eplabdi» degan qaror chiqaradi va unga yana bir yarim ming so‘m to‘lov tayyorlaydi. Yaxshiboyev pulni olmaydi: «Bilsam, ular menga yoqmoqchi bo‘lib, haligiday... ko‘zbo‘yamachilik qilishgan ekan. Ya’niki, bir narsaga ikki marta haq to‘lasharkan» [1, 170-b.]. Biroq uning rad etishi halollikdan ko‘ra ehtiyotkorlikdan kelib chiqadi: «Olsam, ularga muttahaq bo‘lardim. Keyin naq bo‘ynimga minib olishardi». Ichida esa qahramon «men o‘zim ham tekin pul bo‘lsa yo‘q demasdim» deb tan oladi va Chorshanbiyevning maqtovini eshitib, «o‘zing shunday qo‘llab turmasang, bularning ishonishi qiyin» deb o‘ylaydi [1, 170-b.]. Gofman bunday holatni sahna jamoasi deb ataydi: rolni bir kishi emas, uni qo‘llab-quvvatlovchi sheriklar bilan birga ijro etadi [4]. Bu yerda halollik ham old sahnada ijro etiladigan rolga aylanadi: shogirdlar oldida Yaxshiboyev pokiza ustoz qiyofasida ko‘rinadi, ichida esa boshqacha o‘ylaydi.

To‘rtinchi, eng keng ko‘lamli shakl – voqelikning o‘zini soxtalashtirish. Oshno bilan suhbatda «qo‘shib yozish» masalasi ko‘tariladi. Yaxshiboyev Samarqanddagi mashhur «geroy» haqida gapiradi: u yetmish sentnerdan hosil oladi, «yeri yuz gektar, lekin aslida ikki yuz», ya’ni yuqori hosil yashirin yer hisobiga olinadi. Oshno esa «Geroylarga tegmang, o‘rtoq Yaxshiboyev» deb javob beradi [1, 445-b.]. Bodriyyar atamasi bilan aytganda, bu yerda raqam voqelikni aks ettirmaydi, balki uning

o‘rnini egallaydi: hisobotdagi rekord haqiqiy daladan muhimroq bo‘lib qoladi. Qahramon nomi ham, uning hosili ham belgiga aylanadi va bu belgini himoya qilish haqiqatni aytishdan ustun qo‘yiladi.

«Lolazor»ni maktab va oliy ta’limda o‘rganishda niqob obrazini kalit tushuncha sifatida olish samarali. O‘quvchilarga roman matnidani niqob vazifasini bajaruvchi detallarni – so‘z, xatti-harakat, buyum va raqamni topib, ularni «Bu detal nimani yashirmoqda?» degan savol asosida tasniflash topshiriladi. Bunday ish badiiy detalga diqqat bilan qarash, matndagi kinoyani anglash va rasmiy nutqni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, Goffmanning «old sahna» va «orqa sahna» tushunchalarini sodda tilda tushuntirib, romandagi bitta sahnani ikki nuqtai nazardan qayta hikoya qilish mashqini o‘tkazish mumkin. Masalan, pul epizodini avval Yaxshiboyevning shogirdlarga aytgan so‘zlari asosida, so‘ngra uning ichki o‘ylari asosida qayta so‘zlab berish o‘quvchilarga qahramonning ikki qiyofasini aniq ko‘rsatadi. Bunday mashq o‘quvchining og‘zaki nutqini ham rivojlantiradi, chunki u bir voqeani turli ohangda bayon etishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, «Lolazor»da soxtalik alohida epizodlar emas, so‘zdan tortib raqamgacha bo‘lgan izchil tizim sifatida tasvirlanadi. Niqob obrazi bu tizimni bir-biriga bog‘laydi: toza so‘zlar muttahaamlarni, yodaki gaplar samimiyatni, ipak kapalak qashshoqlikni, hisobot raqamlari esa yerning haqiqiy holatini yashiradi. Romanda niqobni «sidirib tashlash»ning iloji yo‘qligi ikki marta alohida ta’kidlanadi. Bu davrning eng og‘ir fojiasi – yolg‘onning odatga aylanishi ekanini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Muhammad Do‘st M. Lolazor: roman. – Toshkent: Sharq, 1998. – 560 b.
2. Qo‘chqor R. Iskandaru Dorolardan qolgan latifa: so‘nggi so‘z // Muhammad Do‘st M. Lolazor: roman. – Toshkent: Sharq, 1998. – B. 552–559.
3. Shukurova B. Yangi o‘zbek nasrida kinoyaning badiiy talqini // XI Beynəlxalq Türk Dünyası Araştırmaları Simpoziumu. – Bakı, 2024. – B. 206–212. – DOI: 10.30546/100981.2024.054
4. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. – New York: Doubleday Anchor, 1959.
5. Baudrillard J. Simulacra and Simulation / transl. by S. F. Glaser. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994.